

Kurt Vilhelm Ceram

**BOGOVI,
GROBOVI
I NAUČNICI**

EVOLUTA

KURT VILHELM CERAM

BOGOVI, GROBOVI
I NAUČNICI
(ROMAN O ARHEOLOGIJI)

*Preveo
Savo Romčević*

EVOLUTA

Naziv originala:
C. W. CERAM
GÖTTER, GRÄBER UND GELEHRTE
Roman der Archäologie
Rowohlt Verlag, Hamburg

*Nema patriotske umetnosti i patriotske nauke. Kao i sve veliko
i dobro, obe pripadaju celom svetu, i mogu da se unapređuju
samo opštim slobodnim zajedničkim delovanjem svih
živih, neprestano se osvrćući na ono što nam je od prošlog
ostalo i poznato.
Gete (Goethe)*

*Ko želi da svoje vreme vidi kako treba, mora da gleda iz daljine. Iz
kolike daljine? Jednostavno toliko daleko da više ne može da
raspozna ni Kleopatrin nos.
Ortega i Gaset (Ortega y Gasset)*

I. KNJIGA O STATUAMA

POMPEJA, TROJA, MIKENA, KRIT

Koje li se čudo zbiva? Molismo te za pitke izvore, zemljo, i šta nam iz sebe šalješ? Živi li se i u ponoru? Ne stanuje li, sakriven pod lavom, još neki novi rod? Vraća li se ono što je pobeglo? Grci, Rimljani, o dođite! Pogledajte, stara Pompeja je nađena, ponovo se zida Herkulov grad!

Šiler [Schiller]

1. POGLAVLJE

KRALJICA NAPULJA: OD NJENOG VRTA DO POMPEJE

Godine 1738. Marija Amalija Kristina [Maria Amalia Christina], kćerka Augusta III Poljskog, otišla je iz drezdenskog dvora i udala se za Karla Burbonskog, kralja Dve Sicilije.

Živahna i umetnički nastrojena kraljica tragala je po prostranim napuljskim vrtovima i palatama i otkrila statue i umetnička dela koji su pre poslednje erupcije Vezuva jednim delom pronađeni sasvim slučajno, a delom iskopani na podstrek generala Elbefa [d'Elboeuf].

Ponesena lepotom tih starina, preklinjala je svog kraljevskog supruga da joj dozvoli da traga za novim. Nakon velike erupcije u maju 1737. godine — kada se otvorilo veliko brdo i vrh Vezuva jednim delom odleteo u vazduh — Vezuv je već godinu i po dana mirno ležao pod plavim nebom Napulja, pa kralj usliši njenu molbu.

Sada joj nije preostalo ništa drugo nego da nastavi sa potragom na mestu na kom je Elbef stao. Kralj se posavetova sa vitezom Rokom Đoakinom de Alkubijerom [Rocco Gioacchino d'Alcubierre], vrhovnim zapovednikom kraljevskih inženjerskih četa. Španac sakupi radnike, oruđa i barut, ali problemi na koje su naišli bili su poprilični. Trebalo je otkopati petnaest metara lave tvrde kao kamen. Iz jame jednog bunara koji je otkrio Elbef, počeli su da prave hodnike i da kopaju lagume. I dođe čas kada pijuk udari u metal koji je pod njegovim udarcem odzvanjao kao zvono. Prvo što je pronađeno bila su tri odlomljena dela bronzanih konja, koji su bili veći od konja u prirodnoj veličini.

Istog trenutka kada se to desilo, učinili su ono najpametnije što se u datom času i moglo učiniti: pozvali su stručnjake. Markiz don Marčelo Venuti [Don Marcello de Venuti], humanista i upravnik kraljevske biblioteke, nadgledao je sva naredna nalazišta. Tu su iskopali tri nova mermerna umetnička dela: Rimljane obučene u toge, obojene stubove i bronzani trup konja. Kraljevski par je došao da ih pogleda. Markiz se spusti niz konopac u hodnike pećine i pronađe nekakve stepenice. Prema njihovom obliku zaključio je da je to neka građevina i, kako se ispostavilo 11. decembra 1738. godine, to je bilo tačno. Zatim je pronašao i neki natpis po kom se moglo videti da je tu neki Rufus o svom trošku izgradio „Theatrum Herculanense”.

Tako je otkriven jedan nestali grad. Jer, gde je bilo pozorište, mora da je postojalo i neko naseljeno mesto. Ne sluteći ništa, Elbef je upravo dospeo do sredine pozornice — velikih obronaka stvrdnute lave bilo je u izobilju. Ta pozornica bila je prepuna statua. Samo na tom mestu i nigde više je i moglo da se pronađe toliko vajarskih radova naslaganih jedan preko drugoga, jer je masivna reka lave

koja se valjala obrušila na pozornicu zadnji deo pozorišta bogato ukrašenog statuama koji se uz tresak zdrobio, a njihova kamena tela ostala su u potpunom miru narednih hiljadu i sedam stotina godina.

Natpis je ukazivao na ime grada: Herkulaneum.

Lava, to tečno kamenje, smeša minerala, stvrdnula se kao staklo i pretvorila u novo kamenje. Dvadeset metara pod tim pokrivačem ležao je Herkulaneum.

S druge strane, lapili, malo vulkansko kamenje, koji su zajedno sa masnim pepelom izbačeni iz vulkana padajući kao kiša, ležali su na sve strane i mogli su da budu otklonjeni bez većih problema pomoću lakog oruđa. Na manjoj dubini od one na kojoj se nalazio zatrpani grad, pod takvim lapilima ležali su Pompeji.

Kao što to u istoriji često biva, tako se i u životima ljudi prvo desi ono što je teško, te se i najduži put smatra najkraćim. Pošto je Elbef počeo sa iskopavanjima, trebalo je da prođe punih trideset i pet godina da se prvi ašov zabode ne bi li se došlo do konačnog otkrića Pompeje.

Vitez Alkubijer, kome je i dalje iskopavao, još uvek je bio nezadovoljan onim što je pronašao. Doduše, Karlo Burbonski je napravio kolekciju starina kakva nije postojala nigde na svetu. Ipak, kralj i inženjer složiše se da iskopavaju na drugom mestu, ne da probijaju naslepo gomile lave, već da počnu od lokacije na koju su ih upućivali naučnici koji su na osnovu antičkih izvora tvrdili da se upravo na tom mestu nalazi Pompeja koji su zatrpani istog dana kada i Herkulov grad.

Ono što se tada dogodilo pomalo je ličilo na igru koju deca zovu „vruće i hladno”; ali s jednim saigračem koji vara pa više „hladno” baš onda kada se ruka približava onome što se traži i treba da više „vruće”. Kao da su na scenu stupili duhovi osvete i nestrpljivosti, koji su, udruženi sa pohlepom za blagom, polako preuzimali sve u svoje ruke.

Iskopavanje je počelo 1. aprila 1748. godine, a 6. aprila pronađena je i prva velika, divna zidna slika. Na prve telesne ostatke naišli su 19. aprila. Protegnut celom dužinom na tlu je ležao skelet, a iz ruku su mu se, baš kao da je želeo da ih uhvati, iskotrljali zlatnici i srebrnjaci.

No, umesto da nastave da iskopavaju i da rade po nekom sistemu kako bi iskoristili ono što su otkrili i došli do zaključaka koji bi im omogućili da uštede vreme, oni zatrpāše iskopane jame i ne slutivši da su dospeli do središta Pompeje, te iznova zabodoše pijuke u tlo na nekom drugom mestu.

Da li je i moglo da bude drugačije? Glavna motivacija kraljevskom paru bilo je puko uzbuđenje obrazovanih laika. Štaviše, Karlo i nije bio okupiran intelektualnim i estetskim pitanjima. Alkubijera je, opet, gonila želja da savlada jedan tehnički problem (Vinkelman [Johann Joachim Winckelmann] će kasnije ljutito izjaviti kako je on sa starinama imao veze koliko i „mesec sa rakovima”); dok kod svih drugih učesnika nije bilo ničeg drugog do skrivenih pobuda da možda što brže i sretnije nađu i pokupe zlato i srebro, kada ono opet zazveči pod pijukom (od dvadeset i četiri čoveka, koji su 6. aprila počeli da kopaju, dvanaestorica su bili robijaši, a ostali slabo plaćeni).

Desilo bi se, recimo, da otkriju gledalište u amfiteatru. Ali, ako ne bi pronašli nika-kve statue, ni zlato, ni nakit, počeli bi da kopaju na drugom mestu! Strpljenje ih je, na kraju, dovelo do cilja. U okolini Herkulove kapije nabasali su na neku vilu za koju su tvrdili (iako danas niko više ne zna zašto) da je bila Ciceronova kuća. Takve tvrdnje, potpuno nategnute, često su u istoriji arheologije igrale neku ulogu i to, neretko, veoma plodono-snu. Na zidovima pronađene vile nalazile su se predivne slike koje su oni skinuli i kopirali. A potom su vilu zatrpali! Napokon, pune četiri godine uopšte se nisu ni obazirali na taj kraj oko Čivita (ranije Pompeje), te se dadoše na opsežnija iskopavanja kod Herkulaneuma otkrivši do tada svakako jednu od najvećih antičkih dragocenosti: vilu u kojoj se nalazila biblioteka filozofa Filodema, a koja se danas zove Vila papirusa [Villa dei Papiri].

Godine 1754, napokon, na južnoj strani Pompeje ponovo su pronađeni ostaci nekoliko grobnica i antičkih građevina. I od toga dana do danas oba grada su iskopavana, pokatkada uz prekide. Na videlo, jedno za drugim, stadoše da izlaze čudo za čudom.

Samo ako znamo vrstu katastrofe koja je zadesila te gradove, možemo razumu-meti i shvatiti kako je na rani razvoj arheologije delovalo to što su oni otkriveni.

Sredinom avgusta 79. godine naše ere pojavili su se prvi znaci erupcije Vezuva, kako se to već češće događalo i ranije. Dana 24. avgusta prepodne beše jasno da počinje katastrofa, kakva se nije zbila nikada pre toga.

Strahovit udarac groma prolomi se nad vrhom brda. Dimna pećurka razvi se u nebo i uz tutnjavu i sevanje poče da pljušti kiša kamenja i pepela od koje se zamrači sunce. Ptice su padale mrtve, životinje se skrivale a ljudi vrišteći bežali. Uz to ulicama navali poplava, za koju se nije znalo da li dolazi sa neba ili iz zemlje.

Gradovi su u to vreme bili zaokupljeni svojim uobičajenim aktivnostima i u njima je, tog sunčanog jutra, vrvelo od ljudi. Njihova propast odigrala se na dva različita na-čina. Lavina mulja (mešavina vulkanskog pepela, kiše i lave) valjala se po Herkulaneu-mu, prodirući na puteve i na ulice, a onda se počela podizati, rasti, ulaziti kroz vrata i na prozore, pokrivajući krovove i potapajući grad potpuno kao što voda natapa sunder. Bujica je prekrila i grad i sve u gradu što se nije moglo spasiti najbržim begom.

Drugačije je bilo u Pompeji. Tamo nije došlo ni do kakve poplave blata od koje se očitog moglo spasiti samo begom. Tamo je polagano počela padati kiša pepela koja se mogla otresti; zatim su počeli padati lapili, a odmah potom i komadi kamenja teški po više kilograma. Veličina opasnosti nazirala se postepeno. Ali već je bilo prekasno. Spustile su se sumporne pare, koje su se uvlačile u pukotine i pod tkanine kojima su ljudi pokrivali usta pokušavajući da dišu. Ako bi istrčavali iz kuća, kako bi se domogli slobode i vazduha, gusta kiša lapila ih je udarala po glavama tako da su, zabezegnuti i prestravljeni, odmah morali da se bežeći vrate. Tek što bi se opet uvukli u kuće, uto bi se obrušio krov i zatrpao ih. Neki su nakratko bili pošteđeni. Pod stubovima stepenica i u nadsvođenim hodnicima čučali bi u strahu oko pola sata. Zatim bi se sumporne pare uvukle u kuće i podavile ih.

Nakon četrdeset i osam sati opet se pojavilo sunce. Ali, tada više nisu postojali ni Pompeja ni Herkulaneum. U krugu od osamnaest kilometara sve je bilo razoreno a njive

prekrivene pepelom. Pepeo je leteo do Afrike, Sirije i Egipta. Iz Vezuva se izvijao još samo tanak stub dima. I ponovo se nebo zaplavilo.

Čovek mora sebi da predoči do koje mere je to bio neverovatan događaj za celokupnu nauku koja se bavila prošlošću.

Od tada je prošlo gotovo hiljadu i sedam stotina godina. Neki drugi ljudi, sa drugim znanjem i drugih običaja, pa opet na neki način srodni sa onima koji su ostali zatrpani (onom vrstom „krvne” veze koja povezuje čovečanstvo), zariše ašove u zemlju i iznesoše na videlo ono što je tako dugo pod njom počivalo. Ovo se do u dlaku moglo uporediti sa magijskim obredom buđenja mrtvih! Istraživač, posebno ako je zaslepljen i zaluden svojom naukom i ako je lišen svakog pijeteta, mogao bi da tu vrstu katastrofe slavi kao neku naročito srećnu okolnost. „Ne znam ništa zanimljivije toga”, kako kaže Gete o Pompeji, veoma pohvalno. I zaista, teško da je u stvarnosti uopšte i moguće zamisliti srećniju okolnost od te da se neki grad u svojoj svojoj zauzetosti svakidašnjim životom sačuva za potomstvo, od te da se zapečati ispod pokrivača od pepela. Čak se mora ići dalje kako bi se ta činjenica izrazila još bolje, pa reći — „da se konzervira”. Nije tu stradao tek neki stari grad i to prirodnom smrću propadanja. To su živi gradovi odjednom dodirnuti čarobnim štapićem, te je zakon vremena, postojanja i prolaženja prestao da važi.

Sve do godine kada je počelo iskopavanje ništa se nije znalo osim toga da su dva grada ostala zatrpana. Ali sada se polako saznavalo i za ono dramatično dešavanje, i izveštaji antičkih pisaca polako su ispunjavani „mesom” života. Uvidelo se kolika je bila strahota te katastrofe, njena iznenadnost, koja je tako naglo prekinula svakodnevicu da se ni prase nije moglo skinuti sa ražnja, niti hleb izvaditi iz peći.

Kakva li se povest krije iza ostataka nogu koje još nose okove roba, okovanog dok se naokolo sve ruši i propada? Kakva li se muka krije iza umiranja psa, koji je nađen pod plafonom neke sobe, takođe svezan, i koji se sve više i više penjao na gomile ohlađenih lapila, koji su navirali kroz vrata i prozore, sve dok plafon nije zaustavio tu životinju, i dok ona nije zalajala poslednji put i zatim se udavila?

Porodične pripovesti, drame između nevolje i smrti sada su se razotkrivale pred ašovom koji je kopao. Poslednje poglavlje Bulverovog [Edward Bulwer-Lytton] poznatog romana *Poslednji dani Pompeje* [*The Last Days of Pompeii*] nema karakter fantastičnog. Pronađene su i majke, koje su svoju decu držale u naručju; štatile su ih poslednjim komadićem tkanine, dok se i one i deca nisu podavili. Iskopani su ljudi i žene koji su, pokupivši sve svoje dragocenosti, stigli do vrata i tada popadali pod kišom lapila, poslednjom snagom još grabeći nakit i novac. *Cave Canem* [Čuvaj se psa] stoji kao mozaik pred vratima kuće, u kojoj u Bulverovom romanu stanuje Glauk. Dve devojke oklevale su pred tim pragom: da li da beže. Htele su da pakupe svoje dragocenosti, ali bilo je već prekasno.

Pred Herkulovom kapijom pronađena su popadala tela sve jedno do drugog, a na njima još uvek uprcene kućne stvari, koje su postale preteške. U nekoj zatrpanoj sobi našli su skelete neke žene i psa. Pažljivom analizom otkriven je strahovit

dogadaj. Dok je kostur psa bio u celosti očuvan, kosti žene bile su razbacane po svim uglovima sobe. Šta li ih je razbacalo? Ili šta ih je razvuklo? Da li ih je razvukao pas, u kom je u času gladi pobedila vučja priroda i koji je možda za koji dan pobe-gao od smrti tako što je napao svoju gospodaricu i požderao je? Nedaleko odatle bila je prekinuta i jedna pogrebna svečanost.

Na isti način na koji su uzvanici na pogrebnoj svetkovini ležali na svojim sofama, hiljadu sedam stotina godina kasnije su i pronađeni. Učesnici na vlastitom pogrebu.

Na drugoj strani, opet, nađeno je sedmoro dece u jednoj sobi: u smrtnom času igrala su se ne sluteći ništa. Isto kao i 34 ljudi, a kraj njih koza, koja je od strahovitog zvonjenja klepetuše koju je nosila oko vrata pokušala da se spase be-žeći u kuću, misleći da će uspeti u toj nameri. Ko je predugo oklevao da beži, više mu nije pomogla ni hrabrost, ni hladna glava ili sirova snaga. Pronađen je i jedan čovek zaista herkulovskog stasa. Hteo je da zaštiti majku i njenu četrnaestogodiš-nju kćer koje su bežale ispred njega, ali nije mogao. Pale su zajedno. On je, posled-njom snagom još jednom pokušao da ih podigne. U tom trenutku ga je dim oma-mio, polako je padao, skljojao se na leđa i ispružio se. Pokrio ga je pepeo i potpuno mu sačuvao oblik. Naučnici su izlili gipsani otisak i tako dobili obris jednog čoveka, plastiku jednog mrtvog stanovnika Pompeje.

Kako mora da je tutnjalo iz zatrpane kuće kada je neki ostavljeni čovek, neki zaostali, otkrio da više ne može da izađe, pa je uzeo sekiru i počeo da razbija zid? Kada se pokazalo kako iza zida takođe nema nikakvog izlaza i kada je svojom sekirom počeo da udara u drugi zid da bi onda na njega i iz tog novog prostora počeo da se svaljuje šut, on se srušio.

Kuće, hram boginje Izide i amfiteatar bili su potpuno isti kao kada se u njima živelo. U stolovima su ležale pivoštane tablice, u bibliotekama svici papirusa, u radionicama oruđe, u kupalištima pribor za pranje. Na stolovima gostionica još je stajalo posuđe i ležao žurno bačen novac poslednjeg gosta koji je plaćao. Na zidovi-ma krčmi pronađeni su stihovi čežnijih ili očajnih ljubavnika, na zidovima vila slike koje su, kako piše Veluti, „bile” mnogo lepše od Rafaelovih dela (vidi table II i III).

Obrazovan čovek XVIII veka sada je bio suočen sa obiljem otkrića. Čovek rođen posle renesanse, koga je renesansa pripremila za sve ono lepo u antici, kao sin vremena koje je slutilo moć egzaktnih nauka na njihovom početku, pohlepno je počeo da se bavi tim činjenicama, diveći im se bez zadržavanja u pukom esteticizmu.

Ipak, da bi oba ta pogleda na svet mogla da se sjedine, trebalo je da se rodi čovek koji je u sebi sjedinjavao ljubav prema umetnosti antike s metodima nauč-nog istraživanja i kritike. Kada su počela prva iskopavanja Pompeje, čovek kome je taj zadatak bio životno delo bio je bibliotekar jednog nemačkog grofa u blizini Drezdena. Bilo mu je 30 godina i do tada još nije stvorio ništa bitno. Ali 21 godinu kasnije, čuvši za njega da je umro, niko drugi do sam Gothold Efrajm Lesing [Gott-hold Ephraim Lessing] napisao je: „Ovo je odnedavno drugi pisac, kome bih sa zadovoljstvom poklonio nekoliko godina svog života!”

TABLA I
Ulica Abondanca

TABLA II

Gore: Friz erota u Pompeji; bogovi ljubavi utrkuju se na kolima, Amor pozdravlja pobjednika koji upravo stiže na cilj. Dole: Žrtvovanje Ifigenije, zidna slika u „Kući tragičnog pesnika” u Pompeji; Kalhas se, uz pomoću dvojice drugova, sprema da žrtvuje devicu. Kraj Artemidinog stuba stoji žalosni Agamemnon.

TABLA III

Gore: „Venera lovi ribu”, pompejska zidna slika. Dole: „Himera iz Areca”. Na bronzanoj skulpturi spaja se starogrčki uticaj sa etrurskim umetničkim stilom. Skulptura je izli-vena pola milenijuma pre uništenja Pompeje.

2. POGLAVLJE

VINKELMAN: ROĐENJE JEDNE NAUKE

Angelika Kaufman [Angelika Kauffmann] je u Rimu 1764. godine nacrtala svog učitelja Vinkelmana. Na crtežu on sedi pred nekom otvorenom knjigom, držeći pero u ruci. Njegove tamne oči, krupnije no inače, duboko su usađene u čelo. Nos mu je velik i na toj slici gotovo burbonski. Usta i podbradak meki i okrugli. Sve u svemu, pre ima glavu umetnika nego nekakvog naučnika. „Kod njega je priroda spojila sve što odlikuje jednog muškarca”, rekao je Gete.

Rođen je 1717. godine kao sin nekog obučara u Stendalu. Kao dečak je tumačio po okolini zajedno sa svojim drugovima, nagovarajući ih da sa njim iskopavaju urne iz praistorijskih grobnica. Godine 1743. stigao je do položaja zamenika rektora u Zehausenu. „Verno sam služio kao nadzornik škole, kada sam deci krastavih glava davao da nauče abecedu, i kada sam i sâm, u želji da ne traćim sopstveno vreme i žudeći da po svaku cenu dospem do spoznaje o lepom, tiho recitovao Homera.”

Kao bibliotekar je 1748. godine stupio u službu grofa Fon Binaua [von Bünau] blizu Drezdena napustivši tako, bez mnogo žaljenja, i fridrihovsku Prusku, jer ovu je smatrao „despotskom zemljom” i o njoj je mislio samo grozeći se: „bar sam ropstvo osetio više od drugih”. Ovom promenom radnog mesta, sudbinski je odredio i dalji tok svog života. Dospeo je u krug znamenitih umetnika tog doba, našavši u Drezdenu u to vreme najobimniju zbirku antikviteta u Nemačkoj. Zbog toga je odbacio svaki drugi plan koji je imao, a u to vreme je nameravao da otputuje u Egipat. Tada su objavljeni i njegovi prvi spisi a reakcije na njih stizale su iz čitave Evrope. Duhovno sve nezavisniji, verski nedogmatičan, prešao je u katoličku veru, ne bi li tako u Italiji dobio posao: Rim je bio vredan da se za njega štošta učini.

Tako već 1758. godine postaje bibliotekar zbirke starina kardinala Albanija. Godine 1763. postaje glavni nadzornik svih starina u Rimu i u njegovom okruženju, te u tom svojstvu obilazi Pompeju i Herkulaneum. Pet godina posle toga, 1768. je ubijen!

Kao osnova naučnog istraživanja antike poslužila su tri Vinkelmanova dela.

To su, na prvom mestu, njegove „poslanice” o herkulaneumskim otkrićima, njegovo glavno delo *Istorija umetnosti starog veka* [*History of Ancient Art*] i njegovi *Monumenti antichi inediti*.

Čuli smo prethodno o metodima iskopavanja Pompeje i Herkulaneuma koji su se odlikovali time što su bili bez ikakvog plana. Ali još gora od tog odsustva

plana bila je mistifikacija, u velikoj meri podržavana zabranama egoističnih vladara, da se strancima — bilo da je reč o putnicima ili naučnicima — dozvoli pristup otkrićima i da im se na taj način zabrani da o njima obaveštavaju svet. Nekom Bajardiju, knjiškom moljcu, kralj je dopustio da sastavi prvi katalog nalaza. On je svoje delo otpočeo predgovorom, a da sama mesta iskopavanja nije ni video. Pisao je i pisao i, zapravo, delo nije čestito ni počeo, a već je 1752. godine ispunio pet tomova od ukupno 2677 stranica. Pored toga mu je, ljubomornom i zlobnom, pošlo za rukom da se službenom naredbom zabrane bilo kakva izveštavanja dvojice drugih istraživača koji su, umesto da se zadržavaju na nekakvom predgovoru, odmah ušli u suštinu stvari.

Ako bi se i desilo da koji učeni čovek dođe do nekoliko iskopanih predmeta ne bi li ih detaljnije istražio, s obzirom da sve potrebne predradnje nisu bile urađene kako valja, on bi dolazio do u mnogo čemu pogrešnih teorija. Takav slučaj bio je sa Martorelijem. On je, u jednomu delu u dva toma na 652 strane, nastojao da dokaže na jednoj iskopanoj mastionici da u antici nisu bili u upotrebi nikakvi svici već četvorougaoe knjige — iako su mu pred očima stajali svici Filodemovih papirusa.

Naposletku, 1757. godine izašao je prvi tom o antikvitetima Pompeje i Herkulaneuma koji je izdao Valeta o kraljevom trošku koji je iznosio 12.000 dukata. Njegov autor Vinkelman već je dobroano postao žrtva nepoverenja, spletke i učmale učenosti koja je čučala ispod prašnjavih perika. Nakon neverovatnih teškoća uspeo je da, iako su ga smatrali za špijuna, dobije dozvolu i da poseti kraljevski muzej. Ali, najstrože mu je bilo zabranjeno da nacрта i najmanju skicu bilo koje skulpture koju je tamo zatekao!

Vinkelman je, ogorčen zbog toga, našao jednog istomišljenika. U samostanu avgustinaca u koji su ga primili upoznao je oca Pjađija zatekavši ga u nekom neo-bičnom poslu.

Kada su, svojevremeno, otkrili biblioteku u Vili papirusa, bili su oduševljeni bogatim nalazištem starih spisa. Uzevši ih u ruke, hteli su da ih pregledaju, ali su se oni pretvarali u ugljenu prašinu.

Pokušavali su sve što je bilo u njihovoj moći kako bi te svitke spasli. Ali uzalud. Sve dok se jednog dana nije pojavio otac Pjađi „sa nekakvim okvirom kakav su koristili izrađivači perika da bi pripremili kosu”. Tvrдио je kako pomoću te naprave može da razvije svitke. Dopustili su mu. Kada je Vinkelman došao u njegovu ćeliju, taj otac je bio u poslu (kojim se bavio već godinama). Uspeo je da odmota spise — ali je doživeo neuspeh kod kralja i kod Alkubijera koji nisu hteli da uvide sve teškoće tog posla.

Dok je Vinkelman čučao pored monaha, on je siktao na svaku sitnicu koja je mogla da se vidi kroz njegov prozor. Neizmerno opreznom rukom, kao da razvrstava perje i pahuljice, milimetar po milimetar, okretao je ugljenisani papirus na svojoj „mašini”. Pritom je proklinjao kralja i nesposobnost činovnika i radnika. Kada je napokon mogao da pokaže Vinkelmanu jednu kolonu iz Filodemove ra-

sprave o muzici, njegov ponos zbog ovog uspeha ponovo ga dovede do toga da se pakosno naruga svima koji su bili nestrpljivi i zavidni.

Vinkelman je postajao sve prijemčiviji za monahove govore što mu je više bilo branjeno da razgleda mesta na kojima se iskopavalo, pa je i dalje, kao i pre toga, morao da se ograniči na muzej u kom nije smeo da pravi kopije. Tu i tamo bi podmitio nadzornike, pa bi mu oni pokazali ponešto od iskopina i pronalazaka. Ali, pronađeno je toliko toga što je bilo važno za obuhvatnije rasuđivanje o antičkoj kulturi u celosti. To su na prvom mestu bile predstave i slike erotske prirode. Usko-grudi kralj sablaznio se jednom slikom na kojoj je bilo prikazano kako neki satir sladostrasno opšti s kozom, tako da je sva ta dela odmah otpremio u Rim i stavio ih pod ključ i strogi nadzor. Naravno, Vinkelmanu nije bilo dozvoljeno da ih vidi.

No, i pored svih teškoća, on je 1762. godine objavio svoje prvo otvoreno pismo *O herkulaneumskim otkrićima* [*Sendschreiben von den Herculanischen Entdeckungen*]. Dve godine kasnije ponovo je posetio grad i muzej i objavio drugo pismo. Oba teksta prenosila su sve ono što je čuo u monahovoj ćeliji i oba su bila ispunjena gor- kom kritikom. Kada je to drugo pismo, prevedeno na francuski, dospelo na napuljski dvor, lavina ljutnje i gneva sručila se na tog Nemca kome su, kao malo kome, dozvolili toliko toga (da pregleda muzej!) i koji je to na takav način zloupotrebio. Naravno, Vinkelmanovi napadi bili su potpuno opravdani, a njegova ljutnja nije bila bezrazložna. Ali sve je to postalo nevažno. Vrednost pisama bila je u tome što su u njima svetu prvi put bile zaista verno opisane iskopine pod Vezuvom.

U isto vreme objavljeno je i glavno Vinkelmanovo delo *Istorija umetnosti starog veka*. U njemu je uspeo da prikaže brojne pronađene antičke spomenike i da — „ne oslanjajući se na uzore” kako je konačno istakao — prvi put prikaže razvoj antičke umetnosti. Od malih i izdvojenih podataka o antikvitetima načinio je sistem, došavši polako i uz neverovatnu oštroumnost do prvih spoznaja koje je predstavio tako zanosnim jezikom da je obrazovani svet bio potpuno preplavljen talasom odanosti antičkim idealima i zanosom koji je odredio vek „klasike”. Ta je knjiga izvršila odlučujući uticaj na arheologiju. Potakla je želju da se traga za lepotom, gde god da je ova mogla biti sakrivena. Pokazala je put da se ključ za razumevanje starih kultura pronađe u posmatranju njihovih spomenika i pobudila nadu da će iskopavanja početi i na nekim drugim mestima — da se istraži nešto što do tada još nije viđeno a prepuno je čuda isto kao i Pompeja.

Objavljivanjem svog dela *Monumenti antichi inediti* iz 1767. godine tada mladoj arheologiji u ruke je dao istinsko oruđe. „Bez uzora” on sam je postao uzor! Značenje grčkih skulptura tražio je u helenskim mitovima. Pokazao je neverovatnu darovitost za zaključivanje na osnovu najsitnijih detalja. Tako je uspeo da oslobodi dotadašnji (arheološki) metod snažnog filološkog uticaja i nadzora istoričara.

Mnoge Vinkelmanove tvrdnje bile su pogrešne. Mnogi zaključci suviše ishitreni. Njegova slika antike bila je idealizovana, jer daleko je bilo od toga da su u

Heladi živeli ljudi „slični bogovima”. Njegovo znanje o grčkim starinama ostalo je, i pored obilja materijala, veoma ograničeno. On je uglavnom video kopije iz rimskog vremena, isprane milijardama sitnih vodenih kapljica i zrcima peska. Ali svet antike nije bio strog ni beo u sjajnom pejzažu. On je bio šaren (a ovu činjenicu i sami teško možemo sebi da predočimo, iako smo u međuvremenu naoružani tolikim saznanjima). Originalna plastika i skulpture bile su obojene. Mermerna statua neke žene sa Akropolja kod Atine pokazivala je razne boje: crvenu, zelenu, plavu i žutu. Neretko su se na tim statuama videle ne samo crvene usne nego i oči zažarene kao dragi kamen, i veštačke trepavice. Vrlo neobične i tuđe našem pogledu. Vinkelmanova zasluga je u tome što je stvorio red na mestu na kome je bio samo kaos, uneo znanje tamo gde su do tada vladali samo naslućivanja i bajke, a najviše u onome što je otkrivanjem antičkog sveta učinio za nemačku klasiku Getea i Šilera dajući svim daljim istraživanjima oruđa koja su jednog dana mogli da upotrebe arheolozi, kako bi istrgli iz mraka vremena još starije kulture.

Godine 1768, vraćajući se u Italiju s jednog puta u domovinu, u nekom hotelu u Trstu upoznao se s nekakvim Italijanom, i ne sluteći da ima posla sa više puta kažnjavanim zločincem.

Možemo samo da nagađamo o tome kako je Vinkelman svojim posebnim sklonostima bio potaknut da živi u društvu tog nekadašnjega kuvara i svodnika, štaviše da s njim u svojoj sobi uopšte i obeduje. Vinkelman je bio ugledan gost hotela. Njegova odeća bila je raskošna, ponašanje je odavalo svetskog čoveka, a u nekim prilikama moglo je kod njega da se vidi i zlatnika, koji su mu ostali kao uspomena posle jedne posete Mariji Tereziji. Pomenuti Italijan koji se, ne baš adekvatno, zvao Arhandeli, nabavio je omčnu i nož.

Uveče 8. juna 1767, kada je naučnik odlučio da napiše još nekoliko uputstava svom izdavaču, i kada je sa sebe svukao gornji deo odeće ne bi li još jednom seo za pisači sto, dogodilo se ubistvo. Italijan je ušao, nabacio omčnu Vinkelmanu oko vrata i u toj kratkoj borbi ga svladao zadavši istraživaču šest teških uboda nožem.

Iako smrtno ranjen, taj krupni čovek odvukao se niz stepenice i sav okrvavljen i bledeg lica preplašio je konobara i sobarice do te mere da su se ukočili i nisu znali šta da urade kako bi mu pomogli. U svakom slučaju, bilo je prekasno da mu se ikako pomogne. Kada je nakon nekoliko sati preminuo, na pisaćem stolu našli su list papira a na njemu poslednje reči pisane njegovom rukom: „Trebalo bi...”

Nakon tih reči ubica je tom velikom čoveku i osnivaču jedne nove nauke izbio pero iz ruke.

Ali njegovo delo urodilo je plodovima. U celom svetu žive njegovi učenici. Prošlo je gotovo dvesta godina, a još uvek svake godine arheolozi u Rimu i Atini u današnjim velikim arheološkim institucijama slave kao Vinkelmanov dan 9. decembar, dan kada je on rođen.

3. POGLAVLJE

MEĐUIGRA: ZAŠTO ISTRAŽIVATI PROŠLOST

Ako uzmemo u ruke neku knjigu o istoriji umetnosti koja prikazuje slike iz antike i ako malo razmislimo, pomalo bi se iznenadili. Jer sve deluje kao da su pisci tih knjiga bez imalo sumnje verovali u tačnost potpisa ispod slika kojima se tvrdi da je na slikama tačno ono što oni kažu da jeste. Tako je neka glava, koju je iskopao seljak u Kampanji, sigurno glava cara Avgusta; neki jahač predstavlja Marka Aurelija, dok je ovo bankar Lucije Cecilije Jukund — ili, još preciznije: ovo je Praksitelov Apolon, ono Polikletova Amazonka ili pak „Zevs otima neku devojkicu dok ona spava”, što je unutrašnja slika jedne neoznačene Durisove vaze.

Ko danas još brine o tome odakle potiče znanje pisca koji se potpisao ispod nekog dela? Zbog čega je toliko siguran da je ono što tvrdi o tim slikama tačno, jer one nemaju ni ime stvaraoca, niti naziv onoga što se na njima predstavlja? Ili, recimo, kako znamo u šta gledamo kada hodamo našim muzejima i tamo vidimo požutele, napola trule svitke papirusa koje su nagrizzli vekovi, kada vidimo krhotine vaza, reljefnih tabli i stubova — sve to prekriveno čudesnim slikama i znakovima, hijeroglifima i klinastim pismom? Znamo, doduše, da ima ljudi koji znaju da čitaju te znakove, kao što smo mi u stanju da čitamo novine ili neku knjigu. No, predstavimo samo za trenutak sebi koliko je oštroumnosti bilo potrebno da bi se odgonetnula tajna tih spisa i tih jezika kojima se niko nije služio od vremena kada je Severna Evropa još uvek bila varvarska zemlja. Razmislimo, kako je uopšte i bilo moguće dati tim mrtvim znakovima bilo kakav smisao.

Ili, ako prelistamo dela istoričara, čitamo o istoriji starih naroda čiju baštinu i sami čuvamo zadržavajući u svojim jezicima ostatke njihovih jezika. Isto tako nalazimo tragove u mnogim običajima, u delima naše kulture i u tragovima kolektivnog iskustva, iako je njihov život protekao u dalekim predelima i potonuo u vremensku tamu. Čitamo o njihovoj istoriji. Ne čujemo nikakve legende ni bajke, čujemo brojeve, datume, imena njihovih kraljeva i saznajemo kako su živeli u miru i ratu, u svojim kućama i u svojim hramovima. Saznajemo sve o njihovom usponu i njihovoj propasti, tačno dan, mesec i godinu kada su nastali i kada su propali, iako se sve to događalo u vreme kada naše računanje vremena još nije počelo, kada našeg kalendara nije još bilo. Odakle onda sve to znanje, ta tačnost i određenost istorijskih tabela?

Na kraju krajeva, možemo da se upitamo i ovo: i kada sve bude rečeno i učinjeno, šta bi to trebalo da znači čoveku XX veka koji vozi kola i leti avionom i koga brine budućnost, a ne prošlost? Šta ga se tiče šta je neki asirski kralj pisao svom sinu klinastim pismom, ili kakav bi mogao da bude nacrt osnove egipatskog hrama? Ovo je časno pitanje i zaslužuje i iskren odgovor.

U dvadeset i četvrtom poglavlju ove knjige provlači se jedna ideja prema kojoj nema osobe koja pri pogledu na brojčanik svog časovnika može da prenebregne stari vavilonski metod računanja vremena. Ovo upućuje na to da se na bilo koga ko se lati proučavanja drevne prošlosti više ne može gledati kao na usamljenog veslača koji samo gura napred po nepoznatim vodama ne znajući ni odakle je krenuo ni kuda se uputio. Pre će biti da je primerenija slika moreplovca koji je u nekom trenutku shvatio kuda ga vodi struja na kojoj je i o tome da plovi od jedne određene prošlosti ka sve prepoznatljivijoj budućnosti. Da, on je u stanju čak i da oseti budućnost jer ga nauka o prošlosti na jedinstven način, posredstvom pet hiljada godina poznate istorije, oprema modelom na temelju koga je on u stanju da predvidi tu budućnost.

Svi živimo unutar nasleđa tih pet hiljada godina istorije. Da to nije tako, ne bismo se razlikovali od neistoričnih australijskih Bušmana. Potpuno je nevažno što neki građevinski radnik u australijskom gradu nikada nije čuo za Arhimeda, ali je važno da on primenjuje zakone koje je izumeo Arhimed.

Moglo se desiti i to da su učeni ljudi iz srednjeg veka koji su se nazivali humanistima potpuno pogrešno razumeli grčke i rimske artefakte, ali je bitno da zapamtimo da su tim njihovim intervencijama predmeti i misaoni procesi antičke Grčke i Rima ponovo postali neka vrsta društvenog podsticaja u kasnijim vremenima. Možda su žene i muškarci sa *Mejflauera* 1620. godine, baš kao i španski osvajači pod Kortesom i Pizarom, koji su došli u Srednju i Južnu Ameriku u periodu od 1519. do 1532. godine, bili u stanju da zamisle početak novog života upravo zbog toga što su stari običaji bili zapisani za njih. Ispostavilo se da oni svojim preseljenjem nisu izgubili svoj stari život, već su ga poneli sa sobom. Na nove kontinente došao je čovek koji je u svojim mislima i osećajima, u svojoj religiji i običajima, svojim životnim stavovima i temeljnim institucijama ljubavi, braka, rada i dužnosti, u svojim principima o dobru i zlu, božanstvu i đavolu — bio u potpunom jedinstvu sa svojom prošlošću, ma koliko te činjenice on bio svestan ili ne.

Baš ovo je postao veličanstven zadatak svakog arheologa: da natera isušeni izvor da ponovo potekne, da ono zaboravljeno ponovo učini poznatim, mrtvo živim, i da još jednom potera one tokove koji nose sve nas bez obzira na to da li živimo u Bruklinu ili na Monparnasu, berlinskom Nojkelnu ili u Santjago de Čileu, u Atini ili Majamiju. Ovaj tok predstavlja veliku zajednicu zapadnog sveta koji već više od pet hiljada godina teče istom silinom, samo pod različitim zastavama, ali uvek vođen istim sazveždima.

U tom smislu, arheologija je ono što se tiče svakog od nas i nikako nije reč o nekoj ezoteričnoj, specijalizovanoj grani nauke. Kada se bavimo arheologijom, bavimo se životom u celosti. Jer život nije puka slučajnost, već je stalno balansiranje na onoj tački u kojoj se seku i susreću prošlost i budućnost.

Rimski trgovac umetninama Avgusto Jandolo navodi u uspomenu kako je kao dečak, prateći svog oca, prisustvovao otvaranju jednog etrurskog sarkofaga.

„Nije bilo lako podići poklopac, ali on se napokon podiže, stojeći ukoso, da bi zatim, težak, pao na drugu stranu. Tada se dogodilo nešto što nikada nisam zaboravio i što ću do svoje smrti imati pred očima. Videh kako u sarkofagu počiva telo nekog mladog ratnika, u punoj ratnoj opremi: šlem, koplje, štit i štitnici za kolena. Zapravo, nisam video skelet, video sam njegovo telo, potpuno čitave sve njegove udove, telo ukočeno i ispruženo kao da su ga upravo položili u grob. Ta pojava bila je samo trenutna. Odmah potom kao da se odjednom sve rastočilo u svetlosti baklje. Šlem se otkotrljao nadesno. Okrugli štit pade na ulubljeni ratnički oklop, a štitnici se u isti mah nadoše na dnu, jedan desno, drugi levo. Čim ga je dodirnuo vazduh, telo se, već vekovima netaknuto, odjednom rasulo u prah... u vazduhu i oko plamena baklje kao da je zalepršala neka zlatna prašina.”

Dakle, pred nama je ležao čovek iz onog tajanstvenog naroda čije poreklo ne znamo ni do danas. Na jedan trenutak pronalazači su mogli da vide njegovo lice i bace pogled na njegovo telo, a onda se ono raspalo i nestalo zauvek. Zašto? Krivica je bila na pronalazačima i njihovoj neopreznosti.

Veseljak koji peva. Predstava na unutrašnjoj strani posude koja se pripisuje Epiktetovoj školi.

Kada su na klasičnom tlu, mnogo pre otkrivanja Pompeje, iz zemlje iskopali prve statue, bilo je upućenih ljudi koji su na tim nagim figurama umeli da vide ne samo paganske idole nego da naslute i vrednost njihove lepote. Ipak, izlažući ih po palatama renesansnih kneževa, gradskih vladara i kardinala, skorojevića i najamnika, oni ih ipak nisu smatrali ni za šta više do pukih retkosti koje je u to vreme bilo veoma moderno sakupljati. Tako je bilo sasvim moguće da se po takvim privatnim muzejima jedna antička statua nađe pored embriona nekog dvoglavog deteta, da antički reljef stoji pored ptice koju, u vreme dok je živela, kao da je svojom rukom dotakao sam Sveti Franja Asiški, prijatelj ptica.

Sve do XIX veka ništa nije činjeno da se spreče pohlepni i neznalice od bogaćenja zahvaljujući nalazima odakle god da su, ili da se spreče velika slučajna oštećenja do kojih je dolazilo prilikom njihovih iskopavanja.

Na rimskom Forumu, tom sastajalištu Rimljana i mestu gde su oko Kapitola koncentrisane najdivnije građevine, rimski hramovi su razgrađeni zbog građevinskog materijala. Pape su koristile mermer za ukrašavanje svojih fontana. Barutom je razoren Serapeum da bi se njegovim kamenim blokovima ukrasila štala za konje pape Inoćentija. Blokovi iz Karakalinih termi dobro su prodavani na tržištu. Četiri veka je Koloseum služio kao kamenolom. Čak je i pozne 1860. godine Pije IX nastavljao to razaranje, kako bi paganskim materijalima jeftino ukrasio neku hrišćansku građevinu.

Arheolozi XIX i XX veka stajali su pred ruševinama čiji bi im spomenici, da su ostali neoštećeni, mogli ispričati o sebi čitave priče.

Ipak, tamo gde se sve to nije događalo, gde nikakva nevešta ruka nije razarala i nikakav lopov nije nastojao da pronađe sakriveno blago i gde je pred arheologovim očima iskrsavala netaknuta prošlost — što se retko kada događalo! — tu su nastajale teškoće druge vrste. Tek tada je počinjala umetnost odgonetanja i razjašnjavanja.

Kod Dizeldorfa su 1856. godine pronađeni ostaci skeleta. Danas o njima govorimo kao o ostacima neandertalaca. U ono vreme su mislili da je reč o kostima životinja i samo je dr Fulrot [Johann Carl Fuhlrott], gimnazijski nastavnik iz Elberfelda, tačno objasnio šta je posredi.

Prof. Majer iz Bona mislio je tada da su to kosti nekog kozaka, poginulog 1814. godine. Neki Vagner iz Getingena smatrao je da je to nekakav Holandanin, a Pruner Bej [Pruner Bey] iz Pariza mislio je da je reč o Keltu. Veliki nemački patolog Virhov [Rudolf Virchow], čiji je autoritet tako često ishitreno slušan u svakoj prilici (što je kočilo mnoge nauke), izjavio je da je to kostur nekog starca koji je bolovao od kostobolje.

Bilo je potrebno punih pedeset godina da se naučno ustanovi da je gimnazijski profesor iz Elberfelda, ipak, bio u pravu.

Doduše, ovaj primer pre pripada praistoriji i antropologiji nego arheologiji. No, i u arheologiji postoji sličan primer koji mnogo bolje može da posluži kao ilustracija, a to je pokušaj da se ustanovi kojoj eposi pripada jedna od najslavnijih grčkih skulptura, ona koju poznajemo pod imenom *Laokon i njegovi sinovi*. Vinckelman je datovao u vreme Aleksandra Velikog. U prošlom veku smatrali su je za remek-delo rodoske umetničke škole, nastalo po svoj prilici stotinu i pedeset godina pre naše ere. Drugi su smatrali da je nastala u doba ranog carstva, a danas se zna da je ona delo vajara Agesandra, Polidora i Atenodora iz sredine I veka pre naše ere.

Dobro, objašnjenje je teško čak i onda kada materijal nije oštećen. Ali kako i šta da se radi onda kada posumnjamo u to da je i sam artefakat verodostojan?

Već ovde nailazimo na onu vrstu sumničavosti čija žrtva je postao i profesor Beringer [Johann Beringer] iz Vircburga. Godine 1726. izašla je jedna njegova knjiga, čiji latinski naziv ovde nije potrebno navoditi pošto je dugačak stranicu i po. U njoj se govori o fosilima koje su Beringer i njegovi učenici pronašli blizu Vircburga. Na osnovu njih saznajemo o cvetovima, žabama i pauku koji upravo hvata muvu (i koji je skamenjen zajedno sa svojom žrtvom); onda saznajemo i o nekoj okamenjenoj zvezdi, o polumesecu, o tablicama, na kojima su hebrejska slova, i raznim drugim najčudnovatijim stvarima. Nije se štedelo na tome da u toj knjizi bude što više reprodukcija, nacrtanih, kako i dolikuje, u izvrsnim bakrorezima. Na slikama se videlo ono što je rečima opisivano. Ta knjiga bila je veoma obimna. Njen komentar nije bio bez napada na one koji su mislili drugačije od tog profesora. Ona je kupovana i hvaljena — sve dok strašna istina nije izbila na videlo. Njegovi su se učenici našalili. Oni su napravili te „fosile” kod kuće. Pobrinuli su se za to da oni leže baš tamo gde je profesor obično iskopavao.

Kada već pomenusmo Beringera, ne smemo da zaboravimo ni Domeneka [Emmanuel Domenech]. U Parizu se čuva divno delo tog francuskog opata pod nazivom *Manuscrit pictographique Americain* i u kom se nalazi 228 reprodukcija, koje je objavio kao faksimil 1860. godine. Za te „indijanske crteže” ispostavilo se kasnije da su mazarije i crtkarije iz crtanke nekog američkog neotesanog dečaka, čiji su roditelji bili Nemci.

Da li je tako nešto moglo da se dogodi samo nekom Beringeru i Domeneku? No i velikog Vinkelmanu je nasamario Kazanov in brat. Taj Kazanova, koji je bio umetnik, ilustrovaio je Vinkelmanovu knjigu *Antički spomenici* [*Monumenti antichi inediti*]. Osim tog rada, on je u Napulju načinio tri slike od kojih su na jednoj prikazani Jupiter i Ganimed, dok su na drugima bile prikazane ženske figure koje plešu. Poslao ih je Vinkelmanu, smelo tvrdeći da ih je kopirao sa zidova u Pompeji, dodajući na sve to jednu romantičnu i neverovatnu priču o nekom oficiru koji je te slike krišom krao jednu po jednu ne bi li svoju tvrdnju učinio što verodostojnijom. Životna opasnost, mrkla noć, senke grobova... Kazanova je postigao cilj. I Vinkelman je bio nasamaren!

Poverovao je ne samo u to da su slike prave nego je mislio da su istinite i priče koje je uz njih čuo. U petom tomu svoje *Istorije umetnosti starog veka* objavio je i tačan opis tog pronalaska uz objašnjenje kako je, posebno u vezi sa slikom koja prikazuje Ganimedu, reč o delu „kakvo do sada još nije viđeno”. A tu je i bio u pravu: posle Kazanove on i jeste bio prvi. „Jupiterov miljenik nesumnjivo je jedna od najlepših figura koje su ostale iz antike i ja ne mogu da nađem ništa što bi moglo da se uporedi sa njegovim licem. Toliko sladostrašća cvate na njemu da sav njegov život kao da ne beše ništa drugo do poljubac.”

Ako je kritički nastrojen Vinkelman dozvolio da ga tako prevare, ko onda sme za sebe da kaže da je siguran da bi uvek bio u stanju da izbegne nešto slično?

U naše vreme neki ruski arheolog je još jednom dokazao koliko je to teško, i to tako što je za neku relativno jednostavnu mermernu statuu iz Herkulaneuma ponudio devet različitih objašnjenja.

Veština nedovođenja u zabludu, metodologija utvrđivanja verodostojnosti, način izrade, istorijat artefakta ustanovljeni na osnovu različitih pokazatelja, naziva se hermeneutika.

Čitave biblioteke pune su dela posvećenih isključivo tumačenju poznatih nalaza klasičnog sveta. Moguće je pratiti jedinstvenu nit tumačenja od Vinkelmannovog prvog pokušaja, do sporenja modernih naučnika o istom predmetu. Arheolozi krče put. Oštroumnošću, koju možemo nazvati detektivskom, oni često slažu (često i doslovno) kamenčić na kamenčić, dok im se logičan zaključak sam ne nametne.

Da li je njima išta lakše nego običnom kriminologu? Imaju li oni pred sobom tek mrtve predmete koji se uopšte ne opiru i koji ne zameću svesno svoje tragove, ostavljajući, pritom, lažne? Tačno je da se mrtvo kamenje ne otima tome da ga ko posmatra. Ali koliko li se u njemu nalazi onog iskrivljenog? Koliko se grešaka potkralo onima koji su prvi put izvestili o nekom pronalasku? Nijedan arheolog ne može da prouči sve originalne ostatke koji su rasuti (kao što to obično i biva) po celoj Evropi i po svetskim muzejima. Danas im fotografija daje tačnu sliku, ali nije sve fotografisano i još uvek se moraju pomagati crtežima, ali njihove boje i obrisi mogu da budu krajnje subjektivni, naročito ako njihovi autori nemaju znanja iz mitologije ili arheologije.

Na jednom sarkofagu, koji je danas u Luvru u Parizu, nalazi se figuralna grupa Amora i Psihe na kojoj je odlomljena Amorova desna podlaktica, ali je njen dlan sačuvan na obrazu Psihe. U publikacijama dvaju francuskih arheologa taj dlan je reprodukovao kao brada. Psiha sa bradom?

No, i pored toga što su ti crteži očigledno besmisleni, jedan drugi Francuz, autor kataloga postavke u Luvru, napisao je sledeće: „Skulptor koji je radio na sarkofagu nije razumeo motiv, jer njegova Psiha, iako je obučena kao žena, ima bradu.”

Ne krije li se onda u ovom potonjem još veća opasnost navođenja na pogrešan put, posebno ako se uzme u obzir da je to učinila jedna svesna glava?

U Veneciji se nalazi reljef koji u nizu scena prikazuje dvojicu dečaka kako upravljaju kolima, na kojima stoji žena, a u koja su upregnuta dva goveda. Reljef je restauriran pre oko stotinu i pedeset godina. Ondašnji tumači smatrali su da je na njemu prikazana priča koja je ilustracija neke od Herodotovih pripovesti. Herodot nam govori o Herinoj sveštenici Kidipi, koju su, kada jednom više nije bilo volova koji su je obično vozili ka njenom hramu, vozila njena dva sina, ujarmivši se umesto životinja, i tako je dovezli u hram. Ganuta majka, zamolila je bogove da njenim sinovima podare što veću zemaljsku sreću. I Hera, slušajući sumnjive sa-

vete drugih bogova, dade da joj obojica sinova umru, pošto je blaga smrt u ranoj mladosti najveća sreća.

Pomenuti reljef je obnovljen u skladu sa legendom. Rešetka do nogu žene pretvorena je u kola sa točkom, a kraj konopca u ruci jednog dečaka u rudo. Ukrasi su postali bogatiji, konture popunjene, reljef dublji. Sada se nagomilaše pojedinosti novih objašnjavanja. Na temelju pomenute restauracije reljef je datiran — i to pogrešno. Na ono što je izvorno bilo puko ukrašavanje sada se gledalo kao na skulpturalni oblik i tako mu se i pristupilo. Ono što je bio hram pogrešno je identifikovano kao *edicula*, ili svetište. Herodotova priča je takođe bila dopunjena preuveličavanjima. Čitav koncept restauracije bio je pogrešan. Uopšte nije bila u pitanju kakva ilustracija za Herodota, jer Herodotovo delo nikada u antici nije bilo „ilustrovano”. Kola je izmislio restaurator koji je čak točkovima dodao i ukrašene obruče, koji u antici nisu postojali. I rudo i remen oko vrata goveda su takođe izmišljeni. Ne pokazuje li taj primer na kakve pogrešne tragove može zavesti neki lažni opis?

Nepesnička duša reći će: pisci lažu. I ako mi pesničku slobodu naučne netačnosti označimo kao laž, onda antički pisci nisu manje lagali od savremenih. I arheolog se napreže da nađe put kroz šikaru njihovih tvrdnji. Da bi tačno bio ustanovljen datum izrade statue Zeusa Olimpijskog, na primer, tog najslavnijeg Fidijinog dela od zlata i slonovače, važno je znati sve o okolnostima Fidijine smrti. Ali o tome dobijamo izveštaje Efora, Diodora, Plutarha i Filohora koji donose protivrečne podatke. Trebalo bi da je preminuo u tamnici, ili da je pobegao, ili da je pogubljen u Elidiju, ali se navodi i da je u tom gradu premio prirodnom smrću. Filohorovu verziju na kraju je potvrdio tekst na papirusu čiji je prevod objavljen u Ženevi 1910. godine.

Na osnovu navedenog primera može da se nasluti kakve se sve zamke nalaze u predmetima pred kojima arheolog stoji naoružan samo svojom lopaticom i svojom oštroumnošću. Razjasniti kritičke metode, način posmatranja, skiciranje i opisivanje, smisao mita, književnosti, smisao natpisa i kovanog novca i oruđa, dati uporedno tumačenje koje podrazumeva uzimanje u obzir drugih skulptura, mesta nalaza, fizičkog položaja među drugim predmetima — da se samo svim ovim pozabavimo, prevazišli bismo opseg jednog toma.

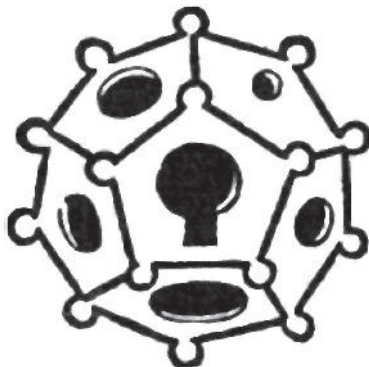
Uzmimo, na primer, predmet čija se skica nalazi ispod ovog odeljka. One sklonije ispitivanju sopstvene oštroumnosti usuđujem se da pitam: šta je to? I, da ne bi bilo zabune, odmah dodajem: ni arheolozi još uvek nisu našli pravi odgovor.

Na osnovu spoljašnjeg izgleda, kako se to vidi na slici, to je bronzani predmet u obliku pentagondodekaedra. U centru svake od njegovih ravni nalazi se kružni otvor različitih veličina. Unutrašnjost objekta je prazna. Svi primerci su otkriveni severno od Alpa, što ukazuje na rimsko poreklo.

Prema jednom tumačenju, zagonetni je predmet igračka; prema drugom, neka je vrsta kocke za igranje, dok treće mišljenje navodi da je reč o „modelu” koji se koristio za podučavanje o mirenju cilindričnih tela, a četvrti da je u pitanju neka vrsta svećnjaka.

A šta je to, zapravo?

Od prvog izdanja ove knjige primio sam pisma sa preko stotinu odgovora na ovo pitanje, kako od stručnjaka tako i od laika širom sveta. Objašnjenja stručnjaka iznošena su krajnje autoritativnim tonom, iako su jedna drugima protivrečila. Najverovatnije rešenje — iako daleko od toga da je potpuno utvrđeno — jeste da je ovde reč o nekakvom muzičkom instrumentu.

**Tajanstveni
pentagondodekaedar**

POGOVOR

Možda se neko može zapitati: „Šta će nam, u ovom vremenu, jedna ovakva starinska knjiga o arheologiji?” Zaista, danas nam je dovoljno da na pretraživaču svog kompjutera (ili telefona) ukucamo neko ime i bićemo, brzinom munje, kratko i jezgrovito upućeni u to ko su bili Vinkelman ili Šampolion, šta su to oni radili, kako izgledaju Pompeja, Knosos ili Čičen Ica, ili šta se vidi s vrha Keopsove piramide. Na brojnim televizijskim kanalima stalno se vrte odlične (doduše i neke manje dobre) dokumentarne emisije o arheologiji, o starim i novim otkrićima. Ležerno zavaljeni u fotelju puštamo da nas dronovi, kao da smo ptice, nose po nebesima odakle možemo gledati Stounhendž, Kineski zid ili „nazca” linije u Peruu. Uz pomoć satelita u stanju smo zaviriti na svako mesto na zemaljskoj kugli. Pa čemu onda Ceramov „roman o arheologiji”, kako ga je sam autor nazvao?

Svaka naučna disciplina ima svoju istoriju, a istorije ideja, pa ni istorija arheologije, nisu statične i zaleđene u vremenu. I istorije ideja i disciplina imaju svoju prošlost, čije je nepoznavanje podjednako štetno kao i nepoznavanje prošlosti uopšte. Ceramova knjiga *Bogovi, grobovi i naučnici* važan je reper u istoriografiji arheologije. Prvo izdanje pojavilo se 1949. a jugoslovenskoj publici postalo je dostupno 1955. godine.¹ Od tada je ona u svetu doživela brojna izdanja, a autor ju je, do sedamdesetih godina XX veka, više puta prepravljao i dopunjavao u skladu s novim dostignućima u arheologiji. Izdavač novog srpskog prevoda i izdanja *Bogova, grobova i naučnika (Evoluta)* uzeo je u obzir sve ove Ceramove potonje dopunjene verzije. Od poslednjeg Ceramovog izdanja, međutim, arheologija je znatno uznapredovala u teorijskom i metodološkom pogledu, a naravno i ogromnim brojem novih arheoloških otkrića. Dopunjavanje Ceramove knjige novim prodorima u arheološkoj nauci bilo bi nezahvalan i jalov posao, pošto bi narušilo osnovnu strukturu i intenciju knjige, a to je da prenese čitaocima jedinstveno duhovno iskustvo ranih arheologa i njihovih velikih otkrića. Ono bi, takođe, poremetilo i razumevanje autorovog čitanja arheologije, nastalo sredinom prošlog veka. Naime, ne samo da se velika arheološka otkrića XVIII, XIX i XX veka moraju kontekstualizovati, odnosno razumeti u kontekstu svog vremena i tadašnjem društvenom, političkom i ideološkom sistemu (za šta se u ovoj knjizi pobrinuo autor), već je nužno i jednu ovako značajnu knjigu o istoriji arheologije, nastalu

¹ C. W. Ceram, *Bogovi, grobovi i učenjaci*, prevod Stanislav Šimić, Matica Hrvatska, Zagreb 1955. C. W. Ceram (1915—1972) je pseudonim nemačkog popularnog pisca i novinara Kurta Mareka (Kurt Wilhelm Marek). U toku Drugog svetskog rata radio je u propagandnoj službi Trećeg rajha, a posle rata se proslavio knjigama o arheologiji, među kojima je najpopularnija *Bogovi, grobovi i naučnici* (1949), ali je objavio i dela *Tajna Hetita* (1956), *Marš arheologije* (1958), *Prvi Amerikanac* (1971), kao i knjige posvećene drugim temama.

sredinom prošlog veka, takođe sagledati u dijahronoj perspektivi. Knjiga *Bogovi, grobovi i naučnici* bila je izuzetno značajna i uticajna u svom vremenu. Budila je maštu čitalaca, postavljala standarde i okvire recepcije arheološke nauke u javnosti, a umnogome je bila i ostala standardno referentno arheološko delo, pa i univerzitetski udžbenik.

No, značaj Ceramove knjige *Bogovi, grobovi i naučnici* u velikoj meri prevazilazi ovakvu, pomalo suvoparnu, kontekstualizaciju. Pravi kvalitet i neprolazni šarm ove knjige leži u nečem drugom: u njenom duhu. Oni su, ne slučajno, sadržani već u Ceramovom podnaslovu: „roman o arheologiji”. *Bogovi, grobovi i naučnici* zaista jesu roman, ili bolje rečeno, zbirka priča o arheologiji, i to *priča* shvaćenih na bezvremenski, večit, iskonski način.

U svojim mudrim esejima Umberto Eko nas uverava ne samo u to da će knjige preživeti elektronsku konkurenciju², već nas i podseća na važnost *priče* u obrazovanju i nauci: „Hemijska definicija nam ne govori sve ono što bi trebalo da znamo o soli (...) Da bismo saznali ono što o soli znamo odnosno ono što na kraju krajeva služi nečemu (preskačući ostale podatke) ne trebaju nam definicije nego priče. A za nekoga ko bi želeo da sazna zaista sve o soli, te priče se onda pretvaraju u fantastične avanturističke romane, s karavanima koji idu putevima kroz pustinju, između carstva Malija i mora, ili doživljaje primitivnih iscelitelja koji su vodom i solju ispirali rane... Drugim rečima, naše znanje (ne samo ono mitsko već i naučno) nerazmrsiv je splet priča (...) Meni se čini da je ovaj način vrlo poučan i vrlo poetičan, i da približava dva univerzuma, univerzum mašte, u kojem se izmišljaju svetovi da bi se stvarale priče, i univerzum stvarnosti, u kojem se stvaraju priče da bismo mogli da shvatimo svet.”³

Upravo takve priče iz univerzuma stvarnosti, koje nam pomažu da shvatimo predašnji, ali i svoj današnji svet, čitalac će pronaći u knjizi *Bogovi, grobovi i naučnici*. To ne znači da mu se neće povremeno činiti da se nalazi u pričama iz onog drugog univerzuma mašte, gde Denon, jašući po egipatskoj pustinji, istovremeno skicira egipatske reljefe i bori se s Mamelucima, gde Šampoliona, koji je odgonetnuo hijeroglif, gone kao veleizdajnika, ili Roulinson, viseći na konopcu nad behistunskom stenom, kopira persijske natpise. To su zanimljive, istinite (iako ponegde pomalo romansirane), avanturističke pripovesti iz sveta arheologije koje će mnoge čitaoce podsetiti na razloge zbog kojih su, kao deca, žudeli da postanu arheolozi „kada porastu” (bez obzira na to da li im se želja ostvarila, ili ne). Pred istinskim junacima ove knjige i njihovim istraživačkim i naučnim avanturama blede izmišljeni stereotipni likovi poput Indijane Džounsa, kao i njegove neubedljive filmske dogodovštine. Ceram nas, naime, u svojoj knjizi *Bogovi, grobovi i*

² Žan-Klod Karijer i Umberto Eko, *Ne nadajte se da ćete se rešiti knjiga*, Alef, Gradac, Čačak—Beograd, 2011.

³ Umberto Eko, *To je prav ugao, Pepe, Satan, Aleppe*, Geopoetika, Beograd 2016, 292—293.

naučnici, podučava da je, uprkos istraživačkim pustolovinama pod pustinjskim zalascima sunca, u neprohodnim džunglama, ili tajanstvenim grobnicama (čija se uzbudljivost ne može poreći), prava avantura u arheologiji nešto više. Svi junaci Ceramove knjige, pioniri arheologije, preduzimaju svojim istraživanjima jednu plemenitu avanturu duha koja obeležava arheologiju i dan-danas. To je večita borba protiv kolektivne amnezije i neumitne prolaznosti, borba koja nas, uvek iznova, opominje da naša civilizacija nije jedina, možda ni najveća, niti je večna. Ali podseća nas da smo deo jedne velike i raznolike ljudske porodice čija neiscrpna znanja arheologija otkriva, čuva i spasava od zaborava.

Aleksandar Palavestra

O AUTORU

Kurt Vilhelm Ceram (20. januar 1915. — 12. april 1972) pseudonim je nemačkog novinara i pisca Kurta Vilhelma Mareka, poznatog po svojim popularnim delima o arheologiji. Izabrao je da piše pod pseudonimom kako bi se udaljio od svog ranijeg rada kao propagandiste Trećeg rajha. Ceram je rođen u Berlinu. Tokom Drugog svetskog rata bio je član Propagandatrupe.

Godine 1949. Ceram je napisao svoju najpoznatiju knjigu *Bogovi, grobovi i naučnici: roman o arheologiji* (*Gotter, Graber und Gelehrte*), prikaz istorijskog razvoja arheologije. Objavljena na 28 jezika, Ceramova knjiga štampana je u više od pet miliona primeraka, a štampa se i danas. Njegov prvi članak o ovoj temi bio je „Dešifrovanje nepoznate Scripte” i objavljen je u *Berliner Illustrierte* (1935). Druge njegove knjige su *Tajna Hetita* (1956), *Marš arheologije* (1958) i *Prvi Amerikanac* (1971), knjiga o istoriji drevne Severne Amerike. Pod svojim pravim imenom napisao je *Napomene o ljudskom napretku* (1961) i *Ruke na prošlosti: Pioniri arheolozi govore svoju priču* (1966).

Kurt Marek zaslužan je za objavljivanje knjige *Žene u Berlinu*, koja govori o Nemicama koje su silovali vojnici Crvene armije. Umro je u Hamburgu 1972. godine.

SADRŽAJ

I. KNJIGA O STATUAMA: POMPEJI, TROJA, MIKENA, KRIT

1. poglavlje: Kraljica Napulja: Od njenog vrta do Pompeje.	9
2. poglavlje: Vinkelman: Rođenje jedne nauke	17
3. poglavlje: Međuigra: Zašto istraživati prošlost	21
4. poglavlje Šliman (I): Trgovac u potrazi za trojanskim zlatom	29
5. poglavlje: Šliman (II): Agamemnonova maska	40
6. poglavlje: Šliman (III): Sukob sa naučnicima.	46
7. poglavlje: Šliman (IV): Mikena, Tirint i Krit	52
8. poglavlje: Evans: Krit i Minotaur	55

II. KNJIGA O PIRAMIDAMA

9. poglavlje: Napoleon: U zemlji faraona	69
10. poglavlje: Šampolion (I): Tajna Rozetskog kamena	81
11. poglavlje: Šampolion (II): Izdaja i hijeroglifi	89
12. poglavlje: Belconi, Lepsijus i Marijet: Život u starom Egiptu.	102
13. poglavlje: Pitri: Grobnica Amenemheta	117
14. poglavlje: Pljačkaši u Dolini kraljeva	129
15. poglavlje: Mumije	139
16. poglavlje: Karter: Tutankhamonova grobnica	149
17. poglavlje: Hauard Karter: Prokletstvo faraona	161

III KNJIGA O KULAMA: ASIRIJA, VAVILON

I GRADOVI DRŽAVE SUMERA

18. poglavlje: Bota otkriva Ninivu	181
19. poglavlje: Grotefend: Učitelj koji je dešifrovao klinasto pismo	192
20. poglavlje: Roulinson: Navuhodonosorov rečnik na glini	202
21. poglavlje: Lejard: Diletant koji je nadmudrio pašu	207
22. poglavlje: Džordž Smit: Priča o velikom potopu	224
23. poglavlje: Koldevej: Vavilonska kula	235
24. poglavlje: Vuli: Najstarija kultura na svetu	250

IV KNJIGA O HRAMOVIMA: DRŽAVE ASTEKA, MAJA I TOLTEKA

25. poglavlje: Kortés (I): Montezumino blago	273
26. poglavlje: Kortés (II): Obezglavljena kultura	284
27. poglavlje: Džon Lojd Stivens kupuje grad u džungli	294
28. poglavlje: Međuigra	312

29. poglavlje: Tajna napuštenih majanskih gradova	315
30. poglavlje: Edvard Herbert Tompson: Čičen Ica i Sveti bunar	330
31. poglavlje: Asteci, Maje i Tolteci: Odakle su došli?	346
V. Knjige koje još uvek ne mogu da budu napisane	
32. poglavlje: Nove potrage u starim carstvima	357
Pogovor	365
Imenski indeks	369
Geografski indeks	379
O autoru	385